

Бібліографічні посилання

1. *Покровский И.А.* Основные проблемы гражданского права. – М., 1998.
2. *Ортега-и-Гассет Х.* Восстание масс // Вопросы философии. – 1989. – № 3. – С. 119-154.
3. *Брюггер В.* Образ людини у концепції прав людини // Проблеми філософії права. – Київ – Чернівці, 2003. – Т. 1. – С. 136-146.
4. *Алексеев С.С.* Право: опыт комплексного исследования. – М., 1999.
5. United Nations Documents. – 1948. – А / 810.
6. *Пацурківський П.С.* Суше та належне у фінансовому праві: основні типи доктринальних вирішень // Проблеми філософії права. – К. – Чернівці, 2003. – Т. 1. – С. 91-102.
7. *Общая теория прав человека / Под ред. Е.А. Лукашевой.* – М., 1996.
8. *Hart H.L.A.* The Concept of Law. – Oxford, 1994.
9. *Rawls J.A.* Theory of Justice. – Cambridge, 1971.

Надійшла до редакції 22.02.2012

В.О. Боняк

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.6 : 351.74

ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ ПРОЕКТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ОСНОВНОМУ ЗАКОНУ

Статтю присвячено актуальним проблемам відповідності Конституції України основних положень проекту Кримінального процесуального кодексу та питанням реформування правоохоронних органів.

Ключові слова: Конституція України, проект Кримінального процесуального кодексу України, реформування правоохоронних органів.

Статья посвящена актуальным проблемам соответствия Конституции Украины основных положений проекта Криминального процессуального кодекса Украины и вопросам реформирования правоохранительных органов.

Ключевые слова: Конституция Украины, проект Криминального процессуального кодекса Украины, реформирование правоохранительных органов.

The article is devoted the issues of the day of accordance Constitution of Ukraine of substantive provisions of project of the Criminal code of practice of Ukraine and questions of reformation of law enforcement authorities.

Keywords: Constitution of Ukraine, project of the Criminal code of practice of Ukraine, reformation of law enforcement authorities.

Постановка проблеми. Сучасний процес державотворення зумовлює інтерес до широкого кола питань, пов'язаних зі здійсненням цілеспрямованої спільної діяльності судових і правоохоронних органів щодо зміцнення законності і правопорядку в країні, забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, закріплених Конституцією України. Особливо актуалізуються ці питання у зв'язку з реформуванням системи правоохоронних органів та прийняттям Верховною Радою України у першому читанні проекту Кримінального процесуального кодексу. Дана проблема є важливою з огляду на те, що кардинальне реформування вітчизняного кримінального процесу і вищезазначених органів довгий час наштовхувалося на неприйняття пропонованих новел як практиками, так і деякими науковцями.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми реформування кримінальної юстиції, подальшого удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України були предметом дослідження О.М. Бандурки, О.А. Банчука, Л.М. Лобойка, М.І. Мельника, М.І. Хавронюка, Ю.С. Шемшученка, О.Н. Ярмиша та інших. Однак питання відповідності проекту Кримінального процесуального кодексу Конституції України переважно залишається поза їх увагою. Між тим звернення до даної проблеми має важливе значення як для практичної діяльності судових і правоохоронних органів України, їх подальшого реформування, так і для розробки пропозицій про доповнення або зміни чинного конституційного та кримінально-процесуального законодавства. Зазначені обставини зумовили вибір теми даного дослідження і віднесення питань, які розглядаються, до актуальних.

Мета даної статті полягає у з'ясуванні відповідності основних положень проекту Кримінального процесуального кодексу Конституції України. Для цього необхідно акцентувати увагу не тільки на питаннях узгодженості даного проекту з Основним Законом, але й визначити основні недоліки у цьому напрямку та окреслити можливі шляхи їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Це питання набуває особливої важливості з огляду на те, що в умовах розбудови України як незалежної, демократичної та правової держави, за баченням багатьох фахівців у галузі права, ідеться, по суті, про малу Конституцію України, другий по важливості у державі документ, в основу якого було покладено проект, що готувався робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії і утвердження верховенства права протягом 2006–2010 років.

Підтвердженням на користь того, що новий Кримінальний процесуальний кодекс веде не тільки до європеїзації правової системи нашої держави, а й до демократизації всього українського суспільства,

слугують такі основні положення проекту, що в цілому відповідають чинній Конституції України:

- по суті, запропонованим Кримінальним процесуальним кодексом України започатковується нова ідеологія, котра базується на відмові від обвинувального ухилу та переході до принципу змагальності процесу; передбачається встановлення рівності сторін, що покликані виправити диспропорцію у правах потерпілого та підозрюваного, розширення цих прав;

- нововведенням для вітчизняного законодавства є запровадження інституту суду присяжних, який широко розповсюджений у зарубіжних країнах (за винятком окремих положень, про які йтиметься далі);

- введення нових запобіжних заходів, зокрема домашнього арешту, запровадження електронних засобів контролю тощо. Правове регулювання цих заходів є не тільки вчасним і витребуваним часом, але й таким, що відповідає вимогам Ради Європи щодо скорочення сфери застосування запобіжних заходів, пов'язаних із позбавленням волі;

- положення щодо укладання угоди між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості, а також угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим;

- скорочено процесуальні строки на стадії досудового розслідування;

- скасовується інститут додаткового розслідування;

- визнання потерпілим не тільки фізичної, але і юридичної особи, якій злочином спричинено майнову шкоду;

- відеоконференція у кримінальному судочинстві тощо.

В цілому проект Кримінального процесуального кодексу України відповідає нормам чинної Конституції України 1996 р. Насамперед це виявляється у його відповідності положенням ст. 3 Основного Закону, котра закріплює, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», і частині другої цієї ж статті, яка встановлює, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [1]. З цього випливає логічний висновок щодо головного обов'язку держави – утверджувати та забезпечувати права і свободи людини.

Не викликає сумніву, що ухвалений Верховною Радою України в першому читанні проект КПК України є свідченням запровадження в українське судочинство європейських стандартів дотримання прав людини й вагомим внеском у реалізацію кращих ознак нормативної стратегії Конституції України.

Вищезазначені стрижневі новації проекту Кримінального процесуального кодексу свідчать про такі його риси, як повнота, демократичність та прогресивність. В цілому основні його положення тяжі-

ють як до узгодження з Конституцією України, так і з європейськими стандартами у сфері правового регулювання кримінально-процесуальної діяльності.

Водночас слід зазначити, що попри всі вищезазначені позитиви та схвальний експертний висновок Ради Європи значна кількість положень проекту КПК, викликаючи критичні зауваження широкого кола фахівців, є не тільки спірними, але й потребують акцентуації на них з огляду узгодженості з положеннями Основного Закону держави, що має найвищу юридичну силу. Проект Кодексу є ґрунтовним документом, в якому знайшли відображення багато позитивних змін, але в той же час він все ще потерпає від низки концептуальних недоліків. Не претендуючи на вичерпність, спробуємо окреслити найбільш суттєві із них.

Насамперед звернемося до загальних засад (принципів) кримінального провадження. Це основні ідеї і керівні положення, які виражають його сутність і вказують на основні напрями політики держави щодо правильного та успішного провадження у кримінальних справах. Проблеми принципів та їхньої класифікації були детально розглянуті в роботах А.М. Колодія, М.М. Михеєнко, В.Т. Нора, В.П. Шибіко, Т.Н. Добровольської тощо [2; 3, с. 35; 4, с. 16] та ін.

Найчастіше під принципами кримінального провадження розуміють закріплені в законі визначальні фундаментальні положення щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального процесу, які зумовлюють їх значення як засобу для захисту прав та свобод людини і громадянина, а також для врегулювання діяльності органів та посадових осіб, що ведуть процес [5, с. 5].

Принципи, що закріплені в Конституції України, включені й до основних положень проекту КПК України. У ньому вперше здійснена спроба навести вичерпний перелік засад кримінального судочинства – 22. Однак при цьому слід погодитись з думкою М.І. Сірого, який зазначає, що бажання абсолютної вичерпності може викликати таке розширення переліку, яке призведе до «війни принципів» [6].

Водночас до даного переліку принципів (ст. 7 проекту КПК) не було включено одну з найважливіших засад кримінального процесу – незалежність суддів, що закріплена ст. 126 Конституції України та ст. 129: «Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону». Це може негативно відобразитись на можливості забезпечення законних прав та інтересів людини і громадянина, на яких поширюватиметься дія суддівських рішень.

Наступне зауваження щодо невідповідності породжує аналіз положення проекту Кримінального процесуального кодексу, котре суперечить ч. 1 ст. 59 Основного Закону, а саме щодо того, що кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Воно несумісне і з рішенням

Конституційного Суду від 16 листопада 2000 р., яким визначено, що захисником обвинуваченого може бути як адвокат, так і інший фахівець у галузі права. Однак проект КПК передбачає участь у захисті лише адвокатів. Інші фахівці у галузі права і близькі родичі обвинуваченого із процесу усуваються.

Вище зазначалося, що позитивом, новелою кримінально-процесуального законодавства є введення інституту присяжних. Але вважаємо, що і в тексті чинної Конституції України (розділ VIII "Правосуддя") у цьому питанні відсутня послідовність. Так, ч. 4 ст. 124 спочатку чітко констатує, що "народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних" (тобто слід розуміти, що без винятків, у всіх випадках), а вже ч. 1 ст. 127 визначає, що правосуддя здійснюють професійні судді, а народні засідателі та присяжні – тільки у визначених законом випадках. І, напевне, як наслідок цього інститут присяжних і у проекті КПК представлений лише суто формально.

О.А. Банчук з цього приводу зазначає, що такий підхід, визначений у проекті Кримінального процесуального кодексу, свідчить більше про відмову від інституту суду присяжних. Адже якщо він складатиметься з двох професійних суддів і трьох присяжних, швидше йтиметься про інститут народних засідателів, але аж ніяк не присяжних. Обмеження ж його компетенції справами про довічне позбавлення волі призводить до втрати самого сенсу створення такої інституції. У свою чергу, попереднім варіантом проекту Нацкомісії було передбачено розгляд судом присяжних справ про тяжкі (позбавлення волі на термін від 5 до 10 років) та особливо тяжкі (понад 10 років) злочини. Слід погодитись з ученим, що за нинішньої ситуації вкрай низької довіри до судової влади запровадження повноцінного суду присяжних могло би, зокрема, суттєво збільшити прихильність суспільства та підвищити рівень довіри до органів правосуддя в цілому [8]. Отже, що до суду присяжних практично відбулася підміна понять.

Наступне – недотримання презумпції невинуватості осіб (ст. 62 Конституції України). Новий проект містить положення, якими передбачена можливість призначення додаткової експертизи в процесі судового розгляду або проведення додаткових слідчих (розшукових) дій. Надання суду таких повноважень може спричинити тиск на обвинувачуваних. А в разі наявності підстав для виправдання особи не виключено призначення додаткових експертиз та проведення слідчих дій, що може призвести до засудження. Але ж конституційно закріплено, що «всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь» [1].

Чергове зауваження викликано порушенням принципу розподілу влади. Л.М. Лобойко слушно зазначає, що у проекті Кримінального процесуального кодексу його порушено на досудовій стадії внаслідок

виконання слідчими повноважень суду (визнання певних відомостей доказами, здійснення викликів на слідчі дії) і повноважень прокурора (складання обвинувальних актів) [8, с. 208, 211].

Ще одна невідповідність стосується того, що ч. 2 ст. 12 проекту КПК України передбачає можливість затримання особи на термін до 72 годин через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. Однак чинна Конституція України закріплює, що затримання особи на термін до 72 годин може мати місце лише «у разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити» (ч. 3 ст. 29). Слід погодитись у цьому аспекті з В.В. Речицьким, який зазначає, що сам по собі термін затримання – 72 години – в нинішніх умовах (стан розвиненості національних комунікацій, транспорту і зв'язку) виглядає надміру тривалим [9]. Фахівці у галузі конституційного і кримінально-процесуального законодавства погоджуються в тому, що оптимальним за сучасних умов мав би бути термін у 24 – 48 годин.

Крім того, Конституція України не містить в собі й не передбачає юридичного поняття «кримінального правопорушення», «кримінального проступку». Так, ст. 62 Основного Закону визнає презумпцію невинуватості в якості норми, яка узгоджується лише з юридичним поняттям «злочину». Отже, Основний Закон держави не передбачає можливості застосування презумпції невинуватості до суб'єкта права, який вчинив не злочин, а «кримінальний проступок».

Наступним, що звертає на себе увагу, є також те, що п. 7 ч. 3 ст. 42 проекту КПК України передбачає «негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце свого перебування». Однак ч. 6 ст. 29 Конституції України закріплює положення лише про те, що «про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого». Таке розширення у проекті кола осіб, яким має бути повідомлено про арешт чи затримання будь-якої людини, повністю відповідає гуманістичному спрямуванню Основного Закону, а також загальним тенденціям розвитку конституційного права (приклад – Конституція Бразилії, Основний Закон ФРН тощо).

Слід погодитись з В.В. Речицьким, що найбільш проблемним в проекті Кримінального процесуального кодексу України (з точки зору чинної Конституції України) є положення про те, що функція досудового слідства покладається віднині на органи Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, а також на слідчих державних органів, які здійснюють контроль за додержанням українського податкового законодавства (ст. 216 проекту КПК). Суть проблеми полягає в тому, що п. 9 «Перехідних положень» Основного Закону покладає на українську державу обов'язок «сформування системи досудового слідства і вве-

дення в дію законів, що регулюють її функціонування». При цьому для багатьох аналітиків залишається відкритим питання про те, чи Конституція України передбачає формування повністю автономних органів досудового слідства («слідчого комітету», «бюро розслідувань» тощо), чи вона має на увазі лише перерозподіл повноважень між вже існуючими в Україні досудовими слідчими структурами. Прихильники першої точки зору схильні вважати, що Основний Закон передбачає формування окремого органу виконавчої влади, на який мало б покладатися досудове слідство. Менш радикально налаштовані фахівці стверджують, що Конституція України має на меті лише звільнення від функції слідства існуючих органів прокуратури України. Отже, дане питання залишається відкритим; вбачається, що відповідь на нього міг би дати Конституційний Суд України шляхом офіційного тлумачення пункту 9 розділу XV «Перехідні положення» чинної Конституції України [9].

В цілому ж попри суттєві новації проекту Кримінально-процесуального кодексу питання відповідності його положень європейським стандартам та належного захисту прав підозрюваних і обвинувачених залишаються відкритими.

Таким чином, у багатьох своїх аспектах проект КПК є формально неприйнятним; прямо або опосередковано суперечить Конституції України та міжнародним зобов'язанням України, зокрема, щодо проникнення до житла, затримання підозрюваних у скоєнні злочину, термінів їхнього перебування під вартою до пред'явлення обвинувачення, під час досудового слідства і суду, презумпції невинуватості тощо.

І все ж ухвалення нового КПК є вкрай необхідним, витребуваним часом, важливим для нашої держави. Його прийняття має стати не тільки стрижнем для подальшого реформування правоохоронних органів, внесення змін до законів про адвокатуру, прокуратуру, розшуково-оперативну діяльність, але й слугувати основою роботи майбутньої Конституційної Асамблеї, з огляду насамперед на те, що в контексті підвищення ролі правозастосовної діяльності у сфері захисту основних прав і свобод людини у кримінальному судочинстві Основний Закон потребує певного вдосконалення. Враховуючи новий етап конституційного розвитку України, а саме схвалення Президентом України В.Ф. Януковичем своїм Указом Концепції формування та організації діяльності Конституційної Асамблеї [10], вбачається, що вищезазначені зауваження не тільки будуть узгоджені з Основним Законом, але й будуть враховані Конституційною Асамблеєю при внесенні змін до чинної Конституції України. Поряд із вищепереліченими невідповідностями предметом роботи цієї інституції мають стати питання запровадження в Україні виборних мирових суддів; право обвинуваченого на суд присяжних не тільки у випадку вчинення злочинів, що передбачають позбавлення волі, але й за тяжкі і

особливо тяжкі злочини; узгодження положень проекту Кримінального процесуального кодексу з відповідними положеннями Основного Закону, зокрема ст. 80, ст. 121 Конституції України; порядок формування, склад та повноваження Вищої ради юстиції; зміна порядку призначення на посади суддів та призначення на посаду й звільнення Генерального прокурора, строк його повноважень тощо.

Вищезазначені невідповідності проекту Кримінального процесуального кодексу України Основному Закону можна звести до трьох груп. Це положення, що: 1) містяться в Конституції України, але відсутні у тексті проекту КПК; 2) не відповідають Основному Закону держави; 3) мають знайти своє місце у тексті майбутньої зміненої та доповненої Конституції України.

Висновок. Таким чином, слід дійти висновку, що в цілому положення проекту Кримінального процесуального кодексу України хоча й тяжіють до узгодження з Основним Законом держави, але водночас містять низку суттєвих недоліків. Вони мають бути усунені шляхом внесення змін до проекту, що прийнятий Верховною Радою України у першому читанні, і враховані майбутньою Конституційною Асамблеєю при внесенні змін до Конституції України. Одночасно з цим послідовно, продумано та виважено має відбуватися й реформування правоохоронних органів, що в кінцевому підсумку забезпечить їх функціонування у відповідності до європейських правових цінностей і традицій.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України: станом на 25.01.2012 // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Колодій А.М. Принципи права України: Монографія. – К., 1998.
3. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підруч. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К., 1999.
4. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса. Вопросы теории и практики. – М., 1971.
5. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / За ред. Ю.М. Грошевого. – Харків, 2002.
6. Бандурка А.С. Проект Кримінально-процесуального кодексу: зміна ідеології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://humanrights.com.ua/78-proekt-kriminalno-protsesualnogo-kodeksu-zmina-ideologii>.
7. Банчук О.А. 5 недоліків проекту нового Кримінально-процесуального кодексу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/40984>.
8. Лобойко Л.М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні. Частина 1. Загальні положення і досудове провадження (2006–2011 роки): Монографія. – Донецьк, 2012.
9. Речицький В.В. Висновок щодо відповідності положень проекту Кримінально-процесуального кодексу України вимогам чинної Конституції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1330943011>.
10. Питання формування та організації діяльності Конституційної Асамблеї: Указ Президента України від 25.01.2012 № 31/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/.../14411.html>

Надійшла до редакції 29.02.2012